

TÜRKİYE İLE SEÇİLMİŞ ORTA DOĞU ÜLKELERİ ARASINDAKİ TİCARET YOĞUNLUĞUNUN ANALİZİ

Mehmet Ali DEMİR¹

Özet

1990'lı yılların başından itibaren küreselleşmenin hızla artması ile birlikte iletişim teknolojileri ve taşımacılıkta meydana gelen gelişmeler ülkelerin ticari ilişkilerinde de değişimlere yol açmıştır. Özellikle sınır komşuları ile tarih ve kültür bağı bulunan ülkeler arasında ekonomik avantajlar değerlendirilerek yapılan anlaşmaların, ticaret hacimlerinin artmasında büyük katkı sağlamıştır. Küresel değer zincirleri adı verilen yeni model ile birlikte sermaye, maliyet ve işgücünün daha ucuz olduğu coğrafyalara ulaşılmış, ticaret ile birlikte katma değerli üretim ön plana çıkmıştır. Yeni dönemin pozitif getirilerini iyi kullanarak ekonomik atılım göstermeyi başaran ülkelerin gelişimi bu ülkelerin ticari ortaklarına, sınır komşularına da ekonomik ve ticari alanda yeni imkânlar yaratmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin 2000'li yıllardan sonra dış ticaretindeki büyük artış ile sınır komşusu olan veya hem kültürel hem de tarihi bağlantıları olan seçilmiş 11 Ortadoğu ülkesi arasındaki bağlantı incelenmiştir. Ticari ilişkilerdeki bağlantı ülkeler arasında ithalat ve ihracat yoğunluk endeksleri oluşturularak yapılmış, neticede ülkeler arasında bahse konu yıllar arasında ticari ilişkilerde yoğunluğun artmış olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, İhracat Yoğunluk Endeksi, İthalat Yoğunluk Endeksi, Dış Ticaret

JEL Kodları: B17, F1, F4

ANALYSIS OF TRADE INTENSITY BETWEEN TURKEY AND SELECTED MIDDLE EAST COUNTRIES

Abstract

With the rapid increase in globalization since the early 1990s, developments in communication technologies and transportation have also led to changes in the country's trade relations. Especially, the treaties signed between the border neighbors and countries with a historical and cultural connection by evaluating the economic advantages made a great contribution to the increase of their commercial volumes. With the new model called global value chains, geographies where capital, cost and labor are cheaper have been reached, and value added production has come to the fore with trade. The development of countries that managed to show economic breakthrough by using the positive returns of the new era created new opportunities in the economic and trade field of their neighbors to their trade partners. This study examined the link between the 2000s after many years in Turkey, which is bordered by a big increase in foreign trade or both historic and cultural links which selected the 11 Middle East countries. The connection in trade relations has been made by creating import and export intensity indices among countries, and as a result, it has been observed that the intensity of trade relations has increased between the mentioned years.

Keywords: Turkey, Middle East, Export Intensity Index, Import Intensity Index, Foreign Trade

JEL Codes: B17, F1, F4

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik olarak attığı her adım hiç kuşku yok ki ticari ilişkide olduğu ülkeleri de az ya da çok etkilemektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin büyüklüğüne göre ülkeler birbirlerinde meydana gelen siyasi ya da ekonomik hareketlerden etkilenmektedir. Son 30 yıl içerisinde teknolojinin her alanda gelişim göstermesiyle birlikte ticaretin de boyutlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Ürünlerin tasarlanma aşamasından pazarlandığı ana kadar farklı ülkelere giriş çıkış yapması nedeniyle ihraç edilen bir ürünün tek bir ülkeye ihraç kalemi olarak yazılması da imkânsız hale gelmiştir. Geleneksel ticaret mekanizmasından farklı bir yaklaşım içeren bu yeni model akademik yazında Küresel Değer Zincirleri (KDZ) olarak tanımlanmıştır. Küresel Değer Zincirleri (KDZ), 21. yüzyılın karşımıza çıkardığı yeniliklerden bir tanesidir. Geleneksel ticaret anlayışından çok daha karmaşık ve farklı bir hesap yöntemini de beraberinde getiren küresel değer zincirleri ülkelerin birbirleriyle olan siyasi ve kültürel ilişkilerinde de farklılıklara yol açmıştır. Aynı zamanda bu kavramın ortaya çıkmasıyla birlikte ülkeler içerisinde birçok hükmü de barındıran kendi aralarında karşılıklı olarak ikili ticaret anlaşmaları da imzalamaya başlamışlardır. Bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte ülkeler birbirlerinin ekonomik koşullarından etkilenir hale gelmişlerdir. Küresel değer zincirlerine katılım payını arttıran ülkeler ticaret

¹ Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Çankırı, Türkiye, malidemir@karatekin.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0992-347X

ortaklarının da bu paydan daha fazla gelir elde etmelerine imkân tanımışlardır. Özellikle birbirleriyle hem ithalat hem de ihracat ilişkisi içerisinde bulunan, özellikle de birbirlerine sınır komşuları olan ülkeler için adeta sınırların bir ehemmiyeti kalmamıştır. 21.yüzyılın başlarından itibaren ekonomik olarak büyük atılımlar gösteren ve Dünya'nın en büyük ikinci ekonomisi konumuna ulaşan Çin'in hem kendisine sınır komşusu hem de ticari anlamda ilişki içerisinde bulunduğu Güney Kore, Hindistan gibi ülkelere de ekonomik kazançlar sağlaması bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Ülkelerin birbirlerine sınır komşusu ya da mesafe olarak yakın olması ticari olarak birçok avantajı da beraberinde getirmektedir. Kültürel ve tarihi ortaklıkların bulunması, tüketim alışkanlıklarının benzemesi, taşıma ve lojistik kolaylıklar ve bunun yanında birbirleriyle anlaşmalarının daha kolay olması ülkelerin birbirleriyle daha sıkı ticari ilişki içinde olması için birer avantaj oluşturmaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) buna en büyük örnektir. Her iki ortaklıkta yer alan ülkeler de ticari yönden büyük kazançlar sağlamışlardır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2000'li yıllardan sonra dış ticaretindeki büyük artış gerçekleştirdiği ve aynı zamanda sınır komşusu olan veya hem kültürel hem de tarihi bağlantıları olan seçilmiş 11² Ortadoğu ülkesi arasındaki bağlantı incelenecektir. Bu inceleme yapılırken öncelikli olarak Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinden müteakiben de bu ülkelerle ekonomik ilişkilerin geçmişinden kısaca bahsedilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde akademik yazında Türkiye ile Ortadoğu ülkelerinin ekonomik ilişkilerini inceleyen çalışmalara yer verilecektir. Daha sonra çalışmanın dördüncü bölümünde 11 Ortadoğu ülkesiyle Türkiye'nin hem ithalat hem de ihracat yoğunluk endeksleri çıkarılarak 2007-2018 tarihleri arasındaki veriler kullanılarak ticari ilişkilerin gidişatı ampirik olarak değerlendirilecektir. Yoğunluk analizlerinin ardından son bölümde analiz sonucunda elde edilen sonuçlar ve genel bir değerlendirmeyle makale sonlandırılacaktır.

1. TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ

Ortadoğu ülkelerinin tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrasında çökmesiyle kurulmuş ülkelerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde bulunan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Ortadoğu ülkelerinin ilişkileri de bu tarihten itibaren başlamaktadır. Türkiye'nin kurulduğu tarihten itibaren yüzünü Batı'ya dönerek ticari ilişkilerini de Batı eksenli bir çerçeveye oturtması ve aynı zamanda hem Arap ülkelerinin hem de Türkiye'nin birbirlerine karşı olumsuz yaklaşımları nedeniyle ticari ve siyasi ilişkiler uzun bir dönem göz ardı edilmiştir (Engin Öztürk, 2018:894). Başka bir ifadeyle, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Arap Orta Doğusunda başlayan bağımsızlık çatışmaları, 1939-1945 yılları arasında süren İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Bunun sonucunda da bölgenin siyasi coğrafyasının tam olarak gerçekleşmemesi ve genel olarak da bölgedeki güvenlik konularının ağırlık kazanması, Türkiye ile Arap Orta Doğusu arasında siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmemesine neden olmuştur (Şahin, 2010:10). İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Fransa ve İngiltere bölgeden çekilmiş ve bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle siyasi ve ticari ilişkilerinin gelişmesi beklenirken tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin abartılı bir şekilde Batı yanlısı bir politika izlemesi bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmemesine neden olmuştur. 1960 yılından itibaren patlak veren Kıbrıs Krizi ve 1974 Türkiye'nin Kıbrıs harekâtı bu ilişkilerin değişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bunun nedeni olarak savaş sonrasında Batı ülkelerinin takınmış olduğu olumsuz tavır ile Türkiye'ye uygulanan ambargoların Türkiye ile Batı ülkelerinin arasını açması olarak gösterilebilir (Sinkaya, 2011: 86-89). Ancak her ne kadar bu tarihten sonra Ortadoğu'yla ilişkilerde bir değişim söz konusu olmuşsa da bölgenin istikrardan yoksun yapısı nedeniyle istikrarlı devam eden iyi ilişkilerden hiçbir zaman söz edilememektedir. Genel itibarıyla Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin seyri Türkiye'nin ve bu ülkelerin Batıyla olan ilişkileriyle bağlantılı ilerlemiştir. Türkiye'nin batıyla gerginlikler yaşamaması Ortadoğu ile yakınlaşmasına sebep olurken, Ortadoğu ülkelerinin batıyla gerginlikler yaşamaması durumunda da Türkiye ile ilişkilerinde sıkıntılar meydana gelmiştir. Muhakkak ki bölgede sağlanacak istikrar ve barış tüm Ortadoğu ülkelerinin faydasına olacaktır. Ancak bölgenin petrol yönünden zenginliği ve tüm dinlerin kesişen noktası olması gibi özellikleri bölgenin sürekli krizlere ve savaşlara

² Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, İsrail, Filistin, Katar, Kuveyt, Lübnan, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün.

sahne olmasına sebep olmaktadır (Aydın & Aras, 2004: 103-128). 1974 yılından sonra Türkiye'ye uygulanan ambargo ve batı ülkelerinin olumsuz tavrı nedeniyle Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler içerisinde olmaya başlamıştır. Ancak bu tarihten sonra 1979 İran Devrimi, İran-İrak savaşı, Körfez Savaşları, İran'a uygulanan ambargo ve son olarak Suriye Krizi gibi olaylar bu ilişkilerin devamlı surette iyi ya da kötü gitmesine imkân tanımamıştır. Türkiye'nin Orta Doğu politikaları 2000'li yılların başından itibaren değişme göstermiştir. Bunun başlıca sebepleri ise şu şekilde özetlenebilir (Şahin, 2010: 15-16):

- Türkiye'nin AB sürecinin iyi gitmemesi,
- ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ve Türkiye-ABD arasındaki güvensizlik,
- 2008 yılında Amerika'da başlayıp tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz ile birlikte Avrupa Birliği ve eski Sovyetler Birliği coğrafyasının ekonomik olarak cazibesini yitirmiş olması görüşü,
- İsrail-Filistin sorununun gün geçtikçe artmaya başlaması,
- Türkiye'nin bölgeye olan ekonomik ve kültürel bakış açısının değişmesi.

Sonuç olarak Türkiye, 2000 sonrasında Orta Doğu'da Batı'nın bölgede güvenlik ağırlıklı görüşlerinden farklı olarak ekonomik ve bölgenin gerçeklerini daha fazla dikkate alan bir politika takip etmektedir (Şahin, 2010: 20).

2. TÜRKİYE-ORTADOĞU EKONOMİK İLİŞKİLERİ

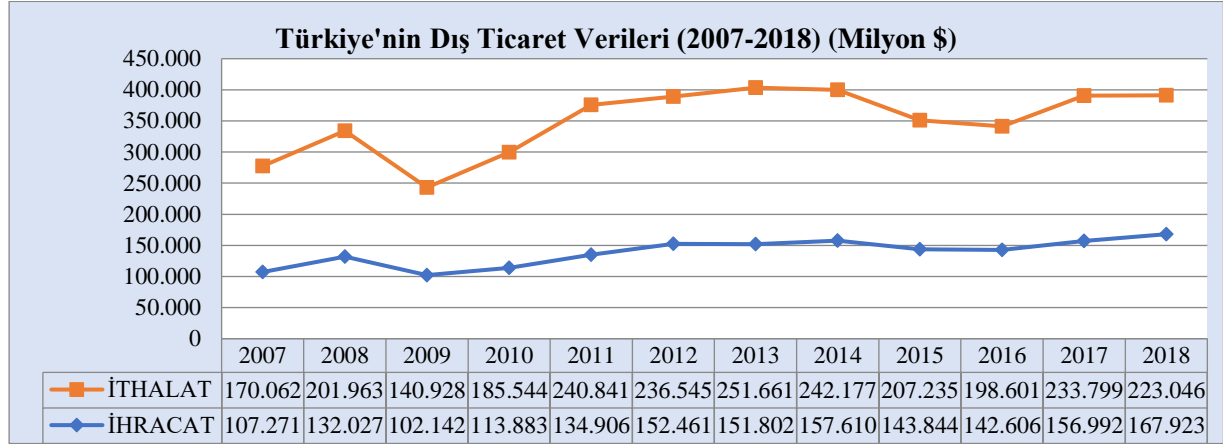
Ortadoğu'nun yüksek ekonomik değere sahip doğal kaynakları bulunmaktadır. Bu da bölgenin ekonomik olarak potansiyeli yüksek bir konuma sahip olmasına sebep olmaktadır. Bölgede bulunan yüksek katma değere sahip doğal kaynakların ekonomik olarak bir değere dönüştürülmesi neticesinde, bölge ülkeleri arasında önemli boyutlarda ticaret akışları yaratılabilmektedir (Kula & Aslan, 2008: 7). Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişki içerisinde bulunan Türkiye, yaşanan ekonomik kriz sebebiyle yönünü Orta Doğu'ya çevirmeyi tercih etmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerinin Türkiye aleyhine koymuş olduğu ihracat kotaları ve dünya piyasalarında 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan genel durgunluk Türkiye'nin Avrupa piyasalarına ihracat yapma olanaklarını oldukça sınırlı hale getirmekteydi. Bu nedenle Orta Doğu, Türkiye için potansiyel bakımdan en verimli piyasa olarak görülmekteydi (Dağı, 2002: 172). Orta Doğu ülkeleri ile ekonomik ilişkiler, 1960-1980 döneminde ağırlıklı olarak petrol ihtiyacı sebebiyle gerçekleşmiştir (Demir, 2009: 210).

Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkilerle paralellik göstermektedir. 1980 yılında yaşanan ekonomik darboğazdan sonra Türkiye büyüme tercihini ithal ikameci modelden ihracata dayalı büyüme modeliyle değiştirmiştir. Buna ek olarak, aynı zamanda Batı ülkeleri ile olan olumsuz ilişkilerin devam etmesi, Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye arasında 1960-1970'li yıllarda artmaya başlayan siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkilerin de artmaya başlamasında bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir (Demir, 2009).

Türkiye'nin ekonomik tablolarının istikrarsız seyretmesi ve bölgedeki düzensizlikler ticari ilişkilerde de bir istikrara izin vermemiştir. Türkiye'nin 1994 ve 2001 yılında yaşamış olduğu ekonomik krizler ve ihracatının artmasıyla paralel olarak ithalatın da artması, bu nedenle ortaya çıkan cari açık, Türkiye'nin bu dönemde ekonomik olarak atılım sağlayamamasında en büyük faktörler olarak göze çarpmaktadır. Ancak 2001 yılı krizinin ardından Ortadoğu ülkeleri ile düzelen siyasi ilişkiler ve ülkenin uyguladığı sıkı para politikalarıyla, ticarete hem ithalat hem de ihracat yönünde göze çarpan bir artış meydana gelmiştir (Çeştepe, 2012: 25). Türkiye'nin 1996-2005 yılları arasında Orta Doğu ülkelerine gerçekleştirmiş olduğu ihracatı yılda ortalama olarak %14,1 oranında artış göstermiştir (Kula & Aslan, 2008: 2).

2008'de Amerika merkezli meydana gelen küresel finansal kriz, Avrupa Birliği ülkelerini de etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye, Ortadoğu pazarına yönelmek durumunda kalmış ve ticari ilişkiler en yüksek seviyesine bu tarihten itibaren ulaşmıştır (Turan, Özarı & Demir, 2016: 155). Türkiye'nin 2007-2018 yılları arasındaki ihracat ve ithalat verileri Şekil 1'de gösterilmiştir. 2007 yılında 107 milyar doları aşan ihracatı, 2018 yılının sonunda 168 milyar doları bulmuştur (Şekil 1). İthalatı ise 2007 yılında 170

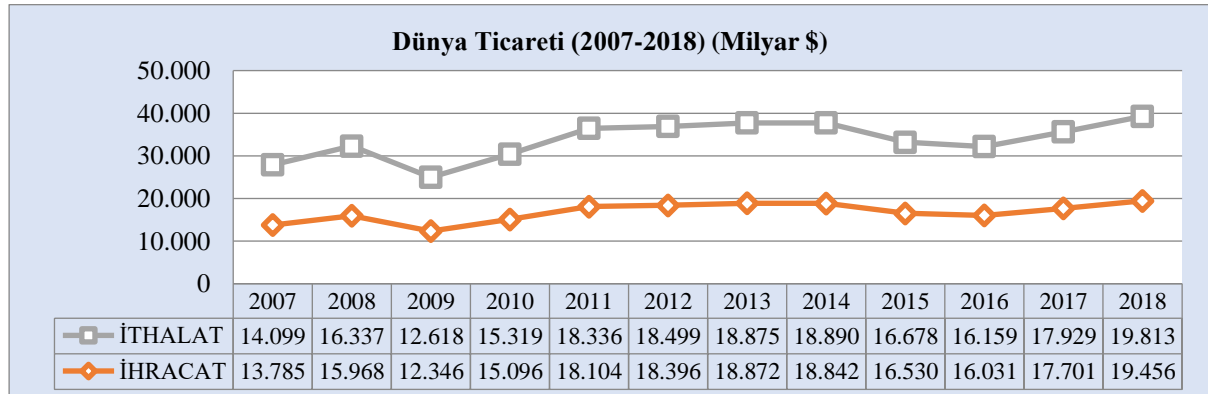
Milyar dolarlık, 2018 yılında 223 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Şekil 1). Türkiye'nin dış ticaret hacmi bu 12 yılda % 41,1 oranında artış göstermiştir.

Şekil 1. Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (2007-2018)

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020.

Dünya'da gerçekleşen toplam ihracat ve ithalat değerleri ise Şekil 2'de gösterilmiştir. Bu grafiğe göre Dünya'da gerçekleşen toplam ihracat; 2007 yılında 13,7 trilyon doların üzerinde gerçekleşirken, bu rakam 2018 yılı sonunda, 2007 yılına göre % 42,3 oranında artarak yaklaşık olarak 19,5 trilyon dolara ulaşmıştır (Şekil 2). Türkiye, Dünya ihracatından 2007 yılında % 0,77 oranında pay alırken, 2018 yılı sonunda bu oran % 0,86 oranında gerçekleşmiştir. Dünya ticaretinde ithalat rakamlarına bakıldığında ise; 2007 yılında ithalat 14 trilyon doların üzerinde gerçekleşirken, bu rakam 2018 yılı sonunda, 2007 yılına göre % 41,4 oranında artarak 19,8 trilyon doları aşmıştır (Şekil 2). 2007 yılı sonunda Türkiye, Dünya ithalatının % 1,2 oranını karşılarken, 2018 yılı sonunda bu değer bir miktar azalarak % 1,12 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2. Dünya Ticareti (2007-2018)

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020.

Türkiye'nin seçilmiş 11 Ortadoğu ülkesine yapmış olduğu ihracatın değerleri ve bu ülkelerden gerçekleştirmiş olduğu ithalat miktarı ise Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir. Türkiye'nin genel ithalat ve ihracatı artarken, Ortadoğu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerinin de benzer bir şekilde artmış olduğu Tablo 1 ve Tablo 2'de görülmektedir. Bu yıllar arasında yalnızca İran ile ihracata nazaran ithalat daha fazla artmış diğer ülkelerde ise ihracat tarafında Türkiye lehine bir durum meydana gelmiştir. Tekil ülkeler bazında değerlendirildiğinde; Türkiye'nin en büyük ihracat pazarının Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) olduğu anlaşılmaktadır. BAE'den sonra en yüksek paya sahip olan ülkeler ise İran, Suudi Arabistan ve İsrail'dir. Türkiye'nin ihracatında en düşük paya sahip olan ülke ise Filistin'dir. Analize dâhil edilen ülkelerden İsrail, Ürdün ve Filistin ile Türkiye'nin yapmış olduğu ikili ticaret anlaşmaları

da bu ülkeler ile yapılan dış ticarete olumlu etkiler yaptığı düşünülmektedir. Türkiye ile İsrail arasındaki serbest ticaret anlaşması 1997 yılından itibaren yürürlükte bulunmaktadır. Bu durum iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Aynı şekilde Türkiye ile Ürdün arasında 2011 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşması da, iki ülke arasındaki ticaretin hızlı bir şekilde gelişmesine katkıda bulunmuştur. Anlaşmanın olmadığı 2007-2011 yılları arasındaki Türkiye'nin Ürdün ile olan dış ticaret ilişkisini incelediğimizde; Türkiye'nin ihracat rakamları 389 milyon dolar ile 571 milyon dolar arasında, ithalat rakamları ise yaklaşık 12 milyon dolar ile 66 milyon dolar arasında değişmekteyken, ikili anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin ihracatı önemli ölçüde artmıştır. Bu artış 2014 yılının sonunda 907 milyon dolar ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Benzer durum, Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ithalat rakamlarında da gözlemlenmektedir. 2007 yılında Türkiye'nin ithalat miktarı yalnızca 11,5 milyon dolar iken, 9 yıl sonra (2015) bu değer 11 kattan fazla artarak 127,9 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin bir başka ikili ticaret anlaşması imzaladığı Orta Doğu ülkesi ise Filistin'dir. Bu ülke ile yapılan ikili ticaret anlaşması 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girdikten 2 yıl sonra, yani 2007 yılı sonunda dış ticaret hacmi 23 milyon dolar iken, bu rakam 2018 yılı sonunda 83 milyon doları aşmıştır. Bu iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 12 yıl içerisinde 3,6 kat artış göstermiştir. Türkiye'nin seçilmiş ülkeler ile dış ticaret rakamlarına bakıldığında ise; Türkiye, 2007 yılı sonunda 20,46 milyar dolarlık (9,46 milyar doları ihracat, 11 milyar doları ithalat) bir ticaret hacmine sahiptir. Bu rakam 2012 yılı sonunda en yüksek değer olan 47,46 milyar dolara (26,8 milyar doları ihracat, 20,66 milyar doları ithalat) ulaşmıştır. 2018 yılı sonunda ise Türkiye'nin seçilmiş ülkelerle olan dış ticaret hacmi toplam 29,35 milyar dolar (13,60 milyar doları ihracat, 15,75 milyar doları ithalat) olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın azalmasının nedenleri olarak; bölgede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere birçok devletin İran'a ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulaması gösterilebilir. Bölge ülkeleri ile yapılan ihracat ise 2007-2018 yılları arasında %43,75 oranında artış göstermişken, aynı dönemde ithalat ise %95 oranında artmıştır.

Tablo 1. Türkiye'nin Seçilmiş 11 Ortadoğu Ülkelerine İhracatı (2007-2018) (Milyon \$)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İsrail	1.658	1.935	1.522	2.080	2.391	2.329	2.649	2.951	2.698	2.956	3.047	3.894
Ürdün	389,3	460,7	455,3	571,3	506,8	770,9	744,1	907	834,7	711	682,4	860,8
Filistin	21,2	20,6	29,5	40,3	49	62,6	75,5	90,9	82,2	94,5	87,4	77,5
İran	1.441	2.029	2.024	3.044	3.589	9.921	4.192	3.886	3.664	4.968	3.259	2.392
S.Arabistan	1.486	2.201	1.768	2.217	2.763	3.676	3.191	3.047	3.472	3.174	2.734	2.636
Bahreyn	76,6	308,2	113	172	160	208	199	204	225	193	227	298
Kuveyt	221	493	211	395	297	290	334	372	482	431	439	533
Lübnan	393	665	688	618	718	845	818	782	722	734	889	898
BAE	3.240	7.975	2.896	3.332	3.706	8.174	4.965	4.655	4.681	5.406	9.184	3.137
Katar	449	1.074	289	162	188	257	244	344	423	439	648	1.096
Umman	91	215	105	129	214	268	373	491	324	243	221	422

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020.

Tablo 2. Türkiye'nin Seçilmiş 11 Ortadoğu Ülkelerinden İthalatı (2007-2018) (Milyon \$)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İsrail	1.082	1.448	1.075	1.359	2.057	1.710	2418	2.881	1.672	1.385	1.505	1.714
Ürdün	11,5	25,2	20,3	42,4	66,4	95,9	70,5	126	127,9	102,2	112,6	97,8
Filistin	0,7	0,4	0,2	0,5	0,2	0,4	1,1	2,5	2,3	3,3	4,9	6,6
İran	6.615	8.199	3.405	7.645	12.461	11.964	10.383	9.833	6.096	4.699	7.492	6.931
S.Arabistan	2.439	908	775	1.380	2.001	2.171	2.014	2.343	2.117	1.835	2.110	2.318
Bahreyn	119	95	24	71	111	158	172	294	104	127	186	186
Kuveyt	90	80	184	214	270	278	290	196	141	110	169	144
Lübnan	116	178	108	228	282	176	187	139	67	81	131	169
BAE	470	691	667	698	1.649	3.596	5.384	3.253	2.008	3.701	5.546	3.780
Katar	29	159	85	177	481	466	373	394	360	271	264	335
Umman	24	10	16	39	56	52	150	101	60	49	95	67

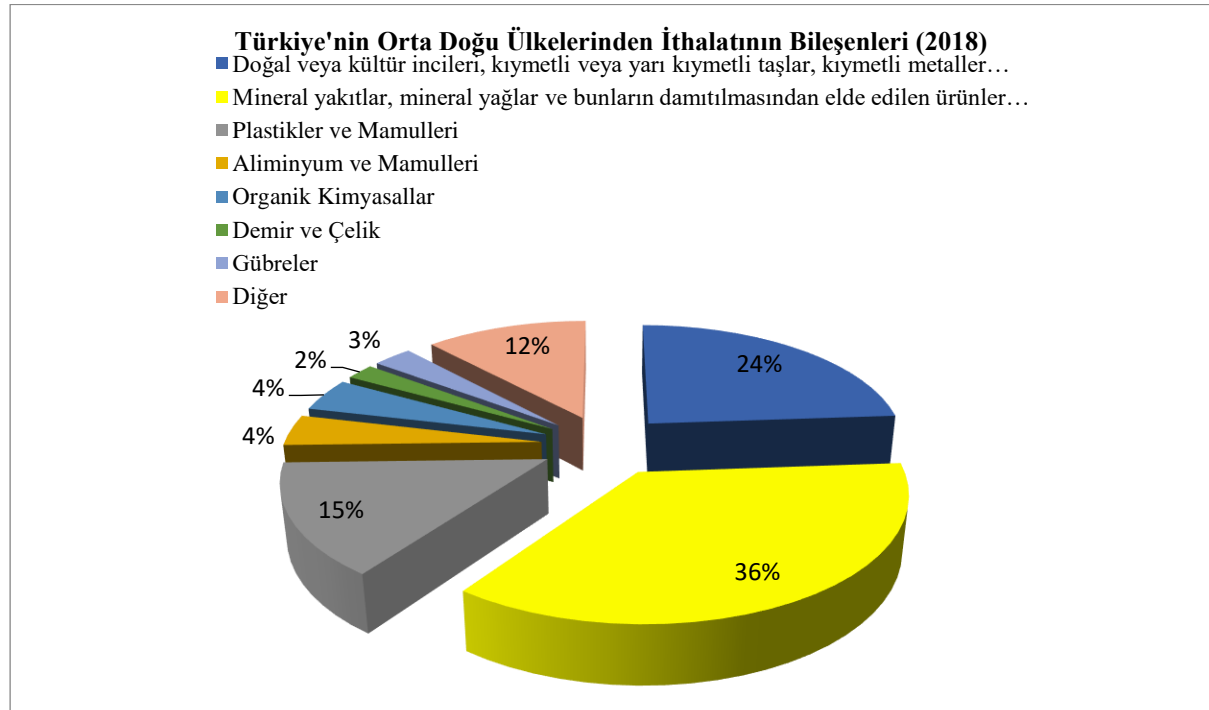
Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020.

Ortadoğu ülkelerinin ekonomileri %90 oranında petrol ihracatına dayanmaktadır. Aşağıdaki Şekil 3'te Türkiye'nin 2018 yılında Orta Doğu ülkelerinden gerçekleştirmiş olduğu ithalatının bileşenleri gösterilmiştir. 2007 yılında Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinden yapmış olduğu ithalat tutarı 12,7 milyar dolar iken, 2018 yılı sonunda Türkiye'nin bu bölgeden ithalatının değeri ise 19,43 milyar doları aşmıştır. Bir diğer ifadeyle Türkiye'nin ithalat tutarı 12 yıl içerisinde %53 oranında artış göstermiştir. Türkiye'nin bu bölgeden ithal ettiği en büyük ürün kalemini %36,1 (7 milyar dolar) ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler oluşturmaktadır. Bu bileşeni %23,88 (4,64 milyar dolar) ile doğal ve kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar ve kıymetli metaller takip etmektedir. Türkiye'nin Orta Doğu'dan ithalatındaki en büyük üçüncü bileşen ise %14,6 (2,83 milyar dolar) ile plastikler ve bunların mamulleri gelmektedir. Organik kimyasallar %4,38 (852 milyon dolar); Alüminyum ve bunların mamulleri %4,08 (795 milyon dolar); Gübre ithalatı yaklaşık olarak %3(561 milyon dolar) ve Demir ve Çelik ürünleri ithalatı ise %2,11 (411 milyon dolar) ile diğer en büyük paya sahip ithalat bileşenleri olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinden ithalatında yer alan en fazla ürün bileşenleri (2018)

Ürün Grubu	Değer (milyon dolar)
Mineral Yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	7,016
Doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller...	4,641
Plastikler ve Mamulleri	2,838
Organik Kimyasallar	852,7
Alüminyum ve Mamulleri	795
Gübreler	561
Demir ve Çelik	411
Diğer	1,517

Kaynak: ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hazırlanmıştır

Şekil 3. Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerinden İthalatının Bileşenleri (2018)

Kaynak: ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hazırlanmıştır.

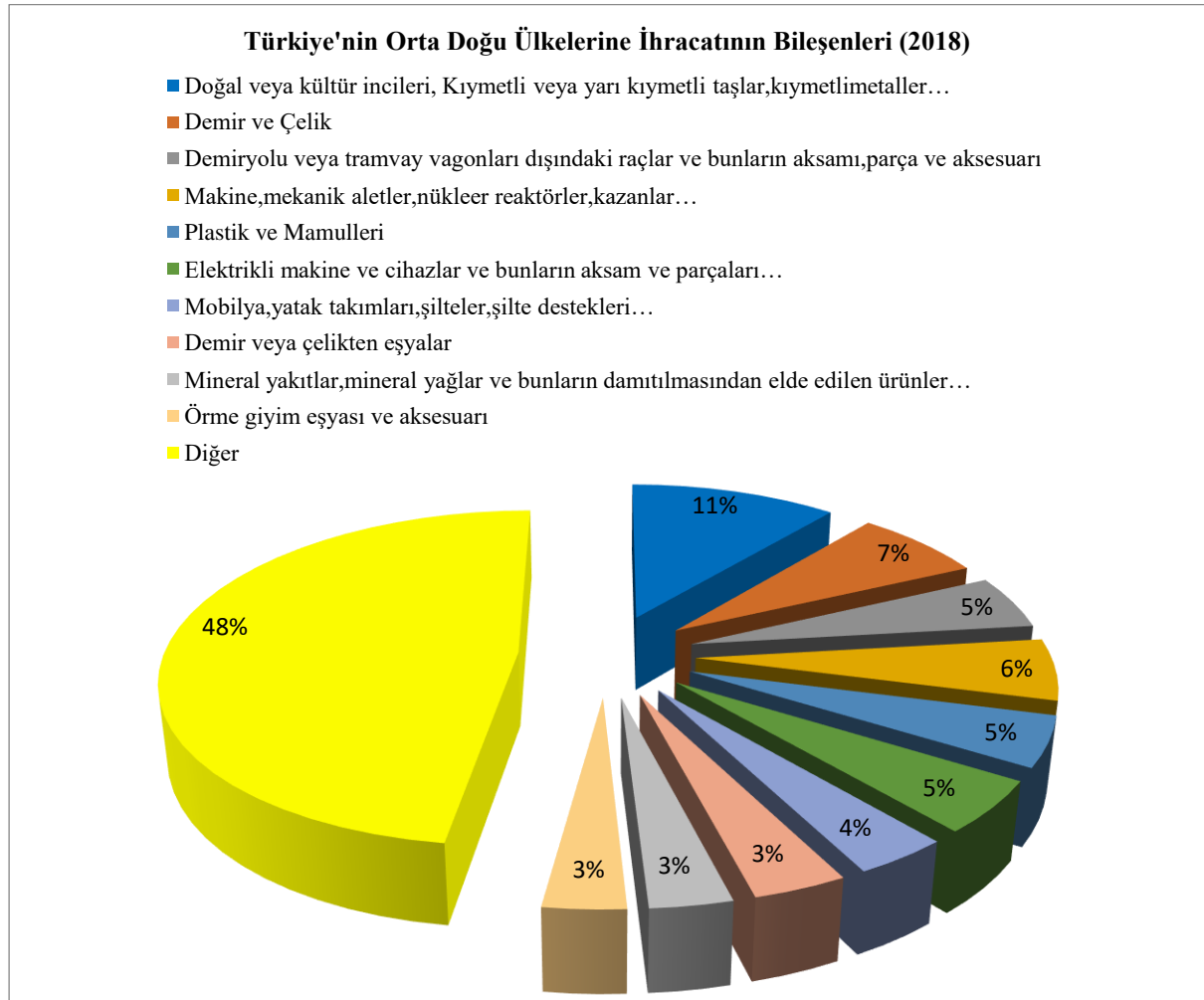
Şekil 4 ise, Türkiye'nin 2018 yılında Orta Doğu ülkelerine gerçekleştirmiş olduğu ilk 10 ürün grubu ihracatının bileşenlerini göstermektedir. 2007 yılında Türkiye'nin bu bölgeye ihracatı 14,3 milyar dolar iken, bu rakam 12 yıl içerisinde % 107,8 artarak, 2018 yılı sonunda 29,72 milyar doları aşmıştır. İhraç

edilen ürünlere bakıldığında bu tutarın % 11,1 (3,3 milyar dolar) ve en büyük ihracat kalemini doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller oluşturmaktadır. Bu bileşeni yaklaşık % 7 (2 milyar dolar) ile demir ve çelik ihracatı; % 5,84 (1,73 milyar dolar) oranındaki ihracat ile makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçaları takip etmektedir. Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları ise % 4,92 (1,46 milyar dolar); mobilya, yatak takımları, şilteler, şilte destekleri, minderler ve benzeri doldurulmuş mobilyalar ise % 3,66 (1,1 milyar dolar) olarak ihracat bileşenleri içerisinde yer almaktadır. Türkiye'nin 2018 yılında Orta Doğu'ya yaptığı ihracatın bileşenlerine bakıldığında ise tek bir kaleme ya da birden fazla ihracat kalemine dayanmadığını, Orta Doğu bölgesine çok fazla ürünü ya da malzemeyi ihraç ettiği karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4. Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerine İhracatında Yer Alan En Fazla Ürün Bileşenleri (2018)

Ürün Grubu	Değer (milyar dolar)
Doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller...	3,30
Demir ve Çelik	2,06
Makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar...	1,73
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları...	1,46
Mobilya, yatak takımları, şilteler, şilte destekleri...	1,10
Demir veya çelikten eşyalar	1,06
Diğer	21,1

Kaynak: ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hazırlanmıştır.

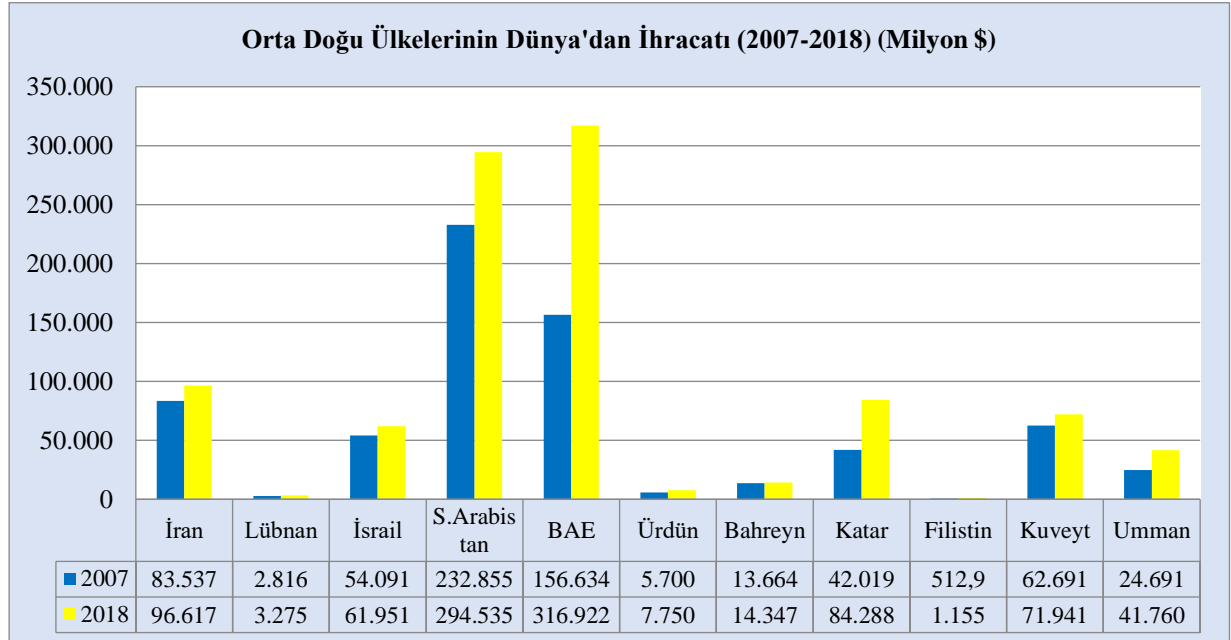
Şekil 4. Türkiye'nin Orta Doğu Ülkelerine İhracatının Bileşenleri (2018)

Kaynak: ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hazırlanmıştır.

Şekil 5 ve Şekil 6’da ise seçilmiş olan 11 Orta Doğu ülkesinin 2007 ve 2018 yıllarında Dünya ülkelerine gerçekleştirmiş olduğu ihracat rakamları ve Dünya ülkelerinden gerçekleştirmiş olduğu ithalat rakamlarına yer verilmiştir. Tekil ülkeler çerçevesinde değerlendirildiğinde, 2007 yılında 232 milyar dolardan daha fazla ihracat yapan ülke Suudi Arabistan olurken, aynı dönemde en az ihracat yapan ülke konumunda ise 513 milyon dolar ile Filistin bulunmaktadır. 2018 yılı sonunda, Orta Doğu ülkeleri içerisinde en fazla ihracat yapan ülke olarak birinciliği BAE, Suudi Arabistan’dan devralmıştır. Bu dönem sonunda BAE toplam 317 milyar dolara yakın ihracat gerçekleştirenken, bu ülkeyi Suudi Arabistan 294 milyar dolar ile takip etmiştir. 2018 yılı sonunda en az ihracat gerçekleştiren Orta Doğu ülkeleri ise 3,27 milyar dolar ile Lübnan ve 1,15 milyar dolar ile Filistin olmuştur.

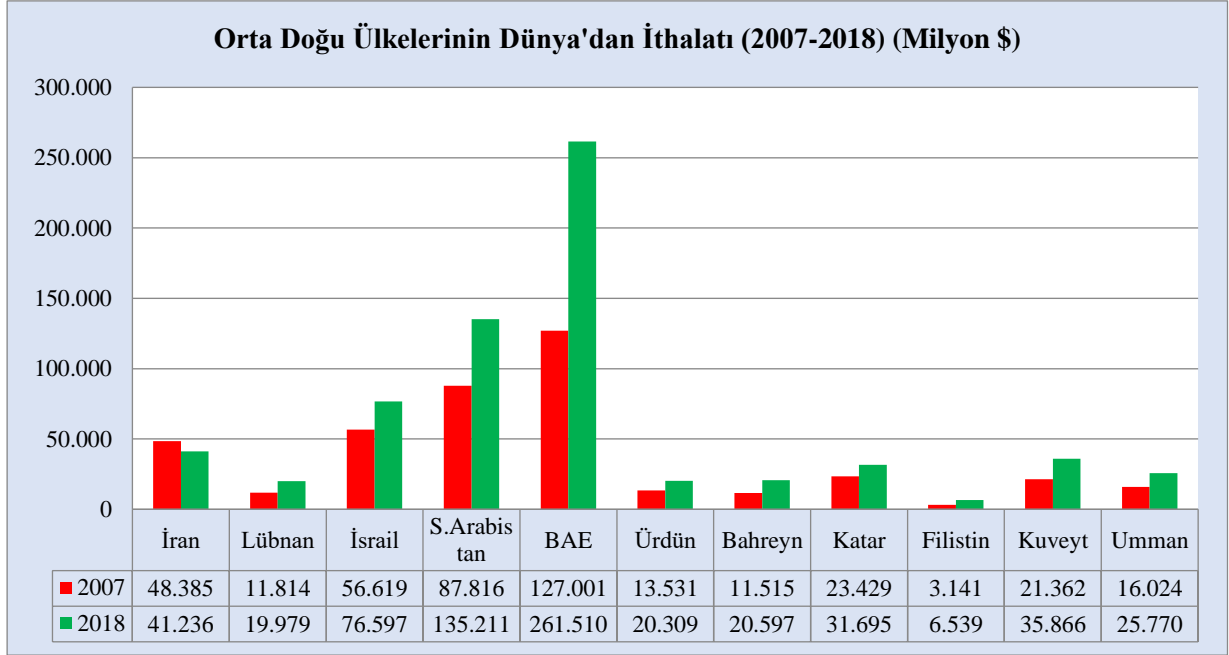
Orta Doğu ülkelerinin Dünya’dan gerçekleştirmiş oldukları ithalat değerlerine bakıldığında ise; 2007 yılında en fazla ithalatı gerçekleştiren ülkenin 127 milyar dolar ile BAE olduğu anlaşılmaktadır. Bu ülkeyi sırasıyla 87,8 milyar dolar ile Suudi Arabistan ve 54 milyar dolar ile İsrail takip etmektedir. Aynı dönemde, en az ithalat yapan ülkeler ise; 11,8 milyar dolar ile Lübnan ve 3,1 milyar dolar ile Filistin olmuştur. 2018 yılı sonunda ise en fazla ithalat yapan ülke, 261,5 milyar dolar ile BAE olmuştur. BAE’nin ithalatı 2018 yılı sonunda, 2007 yılına göre % 106 oranında artış gerçekleşmiştir. Bu ülkeyi % 54 artış ile Suudi Arabistan izlemiştir. İran’ın ithalat rakamlarında ise 2007 ve 2018 yılları karşılaştırıldığında bir azalma gerçekleşmiştir. 2007 yılı sonunda toplam ithalatı 48,3 milyar dolar iken, 2018 yılı sonunda 41,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle; 2018 yılı sonunda İran’ın ithalat miktarı, 2007 yılına göre % 14,7 oranında bir azalış gerçekleşmiştir. Bunun nedeni ise başta ABD olmak üzere birçok ülkenin İran’a karşı uygulamış olduğu ekonomik ambargolar ve yaptırımlar olduğu düşünülebilir. Bir başka neden olarak ise İran Hükümeti’nin ithalat ürünlerine uygulamak istediği kotalar düşünülebilir.

Seçilmiş 11 Orta Doğu ülkesinin 2007 yılı sonunda toplam ihracat miktarı 679 milyar doları aşarken, bu rakam 2018 yılı sonunda ise, 2007 yılına göre % 46,2 artarak 993 milyar doları aşmıştır. 2007 yılında bu ülkelerin dünya ihracatından almış oldukları pay % 4,92 iken, 2018 yılı sonunda bu pay % 5,1 olarak gerçekleşmiştir. Benzer bir şekilde, 11 Orta Doğu ülkesinin dünya ithalatındaki payı 2007 yılında % 2,98 iken, bu oran 2018 yılı sonunda % 3,40 olarak gerçekleşmiştir. 11 Orta Doğu ülkesinin 2007 yılında dünya dış ticaretindeki payı % 3,94 iken, 2018 yılı sonunda ise % 4,25 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 5. Orta Doğu Ülkelerinin Dünya’ya İhracatı (2007-2018)

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020. Yazar tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 6. Orta Doğu Ülkelerinin Dünya'dan İthalatı (2007-2018)

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020. Yazar tarafından düzenlenmiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2007-2018 yılları arasında artan ticaret hacminin, Ortadoğu ülkeleri ile ticari ilişkileri açısından nasıl bir değişiklik gösterdiğinin analiz edilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda en iyi yöntemin ülkeler arasındaki ticari yoğunluk endeksinin (ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri) oluşturularak bir sonuca varılması olduğu değerlendirilmiştir. Çalışmada, seçilen 11 Ortadoğu ülkesiyle Türkiye'nin hem ihracat hem de ithalat yoğunluğu endeksleri çıkarılarak bir değerlendirmede bulunulacaktır. Ticaret yoğunluğu endeksi; iki ülke arasındaki ticaretin değerinin, Dünya ticaretindeki önemleri temelinde beklenenden daha büyük ya da küçük olup olmadığının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Başka bir ifadeyle ticaret yoğunluğu endeksi, bir ülkenin bir ortağa giden (gelen) ihracatının (ithalatının), ortağa giden (gelen) dünya ihracatının (ithalatının) payına bölümü olarak tanımlanmaktadır. Bir ticaret yoğunluğu endeksi, ihracat tarafından (ihracat yoğunluğu endeksi (EII)) ve ithalat tarafından (ithalat yoğunluğu endeksi (III)) hesaplanabilmektedir. Brown (1949) tarafından öncülük edilen, Kojima (1964) ve Drysdale (1969) tarafından geliştirilmiş olan Ticaret Yoğunluk Endeksi (ihracat yoğunluk endeksi ve ithalat yoğunluk endeksi) şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$EII_{ij} = \frac{X_{ij} / X_{iW}}{M_{jW} / (M_W - M_{iW})} \quad (1)$$

Yukarıdaki denklem ihracat yoğunluk endeksini ifade etmektedir. Bu denklemde;

EII_{ij} : i ülkesinden j ülkesine ihracat yoğunluk endeksi,

X_{ij} : i ülkesinden j ülkesine ihracat,

X_{iW} : i ülkesinin gerçekleştirmiş olduğu toplam ihracatı,

M_{jW} : j ülkesinin gerçekleştirmiş olduğu toplam ithalatı,

M_W : Dünya'da gerçekleşmiş toplam ithalat,

M_{iW} : i ülkesinin toplam ithalatı.

İhracat yoğunluk endeksinin hesaplanmasından sonra ortaya çıkan endeks değeri eğer “1”den büyük ise analize dâhil edilen ilgili dönem itibarıyla “i” ülkesinin “j” ülkesine dünya ortalamasının üzerinde bir ihracat gerçekleştirdiği ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle, “i” ülkesinin “j” ülkesiyle olan ticari ilişkileri dünya ortalamasına göre yoğun bir ihracat ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir (Altay, Çelebioğlu & Şen, 2010:164). Elde edilen endeks değeri eğer “1”den küçük ise ilk durumda ortaya çıkanın aksine ihracat ilişkisinin dünya ortalamasına göre yüksek gerçekleşmediğini ifade etmektedir.

İthalat yoğunluk endeksi ise şu şekilde formüle edilmektedir:

$$III_{ij} = \frac{M_{ij} / M_{iW}}{X_{jW} / (X_W - X_{iW})} \quad (2)$$

III_{ij} : i ülkesinin j ülkesiyle olan ithalat yoğunluk endeksi,

M_{ij} : i ülkesinin j ülkesinden ithalatı,

M_{iW} : i ülkesinin toplam ithalatı,

X_{jW} : j ülkesinin toplam ihracatı,

X_W : Dünya’da gerçekleşmiş toplam ihracat,

X_{iW} : i ülkesinin toplam ihracatını ifade etmektedir.

İthalat yoğunluk endeksinin hesaplanmasından sonra ortaya çıkan endeks değeri, eğer “1”den büyük ise analiz edilen ilgili yıl itibarıyla “i” ülkesinin “j” ülkesiyle olan ithalat ilişkisi dünya ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse; “i” ülkesinin “j” ülkesiyle dünya ortalamasına göre yoğun bir ithalat ilişkisi içinde olduğunu göstermektedir (Altay vd., 2010: 164). Eğer elde edilen endeks değeri “1”den küçük ise ilk durumda ortaya çıkan durumun tersinin ortaya çıktığı, yani ikili ticarete ithalat ilişkisinin dünya ortalamasına göre yüksek gerçekleşmediğini açıklamaktadır.

Hesaplanan ihracat yoğunluk endeksi ve ithalat yoğunluk endeksi değerleri bir ülkenin belirli bir bölge ya da ülke grubunu dünyanın geri kalanına göre -ihracatı ve ithalatında- daha fazla tercih edip etmediğini (daha fazla yoğunlaşmış ya da yoğunlaşmadığı) açıklamaya çalışan bir endekstir (Saray, 2019:184). Bu endekslerin hesaplanmasından sonra ortaya çıkan sonuçlar ülkeler arasında kıyaslamaya olanak vermektedir. Bu endeksler aynı zamanda da büyüklük sapmasından etkilenmemektedir (Tash, Jajri & Tash, 2012: 27-28).

4. BULGULAR

Türkiye’nin, seçilmiş 11 Ortadoğu ülkeleri ile 2007-2018 yıllarını kapsayan ihracat yoğunluk endeksleri ve ithalat yoğunluk endeksleri hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5’te gösterilmiştir. Ayrıca Tablo 6’da, Türkiye’nin seçilmiş 11 Orta Doğu ülkeleri ile 2007-2018 yıllarını kapsayan ihracat ve ithalat yoğunluk endekslerinin ortalama değerleri yer almaktadır. Ortaya çıkan sonuçlara göre endeks değerlerinin 1’den büyük olması dünyanın geri kalan ülkelere göre daha yoğun dış ticaret yapıldığını göstermektedir.

Tablo 4’te yer alan ihracat yoğunluk endekslerine göre; Türkiye’nin İran, İsrail, Lübnan ve Ürdün ile ihracatı diğer seçilmiş Orta Doğu ülkelere göre yüksek derecede yoğun gözükmektedir. Örneğin, İran ile olan ihracat yoğunluk endeksi 2007 yılında 4,11 iken, bu değer 2012 yılında en yüksek değer olan 20,25’e ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda meydana gelen dalgalanmalar sonucunda, 2018 yılı sonunda 5,38 olarak gerçekleşmiştir. Katar ile ihracat yoğunluğunun 2014’ten itibaren ivme kazandığı da tablodan görülmektedir. Tablo 3’teki değerler detaylı olarak incelendiğinde ise görülmektedir ki, analiz edilen 2007-2018 yılları arasındaki neredeyse bütün yıllarda Türkiye’nin seçilmiş ve analize dâhil edilmiş bütün Orta Doğu ülkelerinde ihracat endeks değeri 1’den yüksektir. Bu durum, Türkiye’nin bu ülkelere ihracatının yoğun derecede olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin Seçilmiş 11 Ortadoğu ülkeleri ile İhracat Yoğunluk Endeksi

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İsrail	3,80	3,62	3,92	4,66	4,36	3,81	4,51	4,82	4,97	5,02	4,97	5,93
Ürdün	3,73	3,33	3,95	4,97	3,71	4,46	4,23	4,71	4,66	4,14	3,76	4,94
Filistin	0,87	0,70	1,00	1,35	1,38	1,59	1,79	1,89	1,80	1,97	1,68	1,38
İran	4,11	4,25	4,77	7,31	6,94	20,25	10,40	8,63	9,05	12,71	6,99	5,38
S.Arabistan	2,17	2,35	2,29	2,81	2,85	2,84	2,35	2,10	2,20	2,47	2,25	2,16
Bahreyn	0,85	2,01	1,13	1,41	1,20	1,71	1,28	1,18	1,52	1,43	1,44	1,60
Kuveyt	1,32	2,38	1,27	2,28	1,56	1,24	1,35	1,37	1,73	1,53	1,44	1,65
Lübnan	4,26	4,95	5,08	4,52	4,70	4,67	4,63	4,43	4,31	4,29	5,02	5,00
BAE	3,27	5,46	2,11	2,34	2,32	3,66	2,02	1,81	1,81	2,18	3,94	1,42
Katar	2,46	4,62	1,39	0,91	1,11	1,19	1,08	1,31	1,44	1,49	2,40	3,84
Umman	0,73	1,13	0,70	0,85	1,20	1,11	1,30	1,94	1,24	1,15	0,92	1,81

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

Tablo 5'te ise ithalat yoğunluk endekslerine yer verilmiştir. Bu değerler detaylı bir şekilde incelendiğinde; İran, Lübnan ve İsrail'in endeks değerleri, 2007-2018 yılları arasında 1'den büyük gerçekleşmiştir. 2007 yılında İran'ın ithalat endeks değeri 6,67 iken, bu değer 2013 yılının sonunda 9,34 ile en yüksek değere ulaşmıştır. 2018 yılı sonunda bu değer neredeyse % 40 azalarak 5,95'e düşmüştür. Ürdün ile ithalat yoğunluk endeksinin ise 2014 yılından itibaren '1' değerinin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Diğer ülkelerde ise endeks değerlerinde yıllara göre dalgalanmalar gerçekleşmiştir.

Tablo 5. Türkiye'nin Seçilmiş 11 Ortadoğu ülkeleri ile İthalat Yoğunluk Endeksi

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İsrail	1,60	1,85	1,94	1,87	2,26	2,08	2,69	3,22	2,06	1,83	1,85	2,39
Ürdün	0,16	0,25	0,27	0,48	0,62	0,93	0,66	1,15	1,29	1,08	1,13	1,09
Filistin	0,10	0,05	0,03	0,07	0,02	0,03	0,09	0,20	0,18	0,28	0,34	0,49
İran	6,67	6,26	4,20	8,22	7,94	9,33	9,34	9,29	7,51	4,98	5,84	5,95
S.Arabistan	0,93	0,25	0,39	0,49	0,45	0,47	0,44	0,58	0,89	0,88	0,78	0,72
Bahreyn	0,78	0,63	0,28	0,40	0,41	0,80	0,71	1,05	0,65	1,06	1,23	1,20
Kuveyt	0,12	0,08	0,34	0,30	0,21	0,19	0,21	0,16	0,22	0,21	0,25	0,18
Lübnan	3,68	4,46	3,04	4,84	5,51	3,35	3,95	3,60	1,97	2,42	3,80	5,32
BAE	0,26	0,28	0,37	0,31	0,54	0,86	1,20	0,80	0,57	1,10	1,46	0,90
Katar	0,06	0,20	0,17	0,21	0,34	0,29	0,22	0,25	0,40	0,41	0,32	0,36
Umman	0,08	0,02	0,05	0,09	0,09	0,08	0,22	0,16	0,14	0,14	0,23	0,14

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

Tablo 6'da ise Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile İhracat/ İthalat Yoğunluk Endeksleri Ortalaması (2007-2018) alınmış ve karşılaştırma imkânı elde edilmiştir. Analize dâhil edilen 11 Orta Doğu ülkesine, Türkiye'nin ihracat endeks değeri 1'den büyük olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Türkiye bu ülkelere daha yoğun bir ihracat gerçekleştirmektedir. Bu dönemler arasında en fazla ortalama ihracat yoğunluk endeksine sahip ülkeler İran (8,39), Lübnan (4,65), İsrail (4,53) ve Ürdün (4,21) olurken; en az ortalama ihracat yoğunluk endeksine sahip ülkeler ise Bahreyn (1,39) ve Umman (1,17) olmuştur. Ancak yine de analiz sonucu elde edilen değerler temel olarak alınan endeks değeri olan 1'den büyük gerçekleşmiştir. İthalat yoğunluk endekslerine bakıldığında ise İran (7,12), Lübnan (3,82) ve İsrail'in (2,13) analiz edilen 12 yıllık ortalama ithalat endeks değerleri 1'den büyük çıkmıştır. Diğer geri kalan 8 ülkenin endeks değerleri 1'den küçük gerçekleşmiştir. Karşılaştırma sonucunda 12 yıllık ortalama ihracat ve ithalat yoğunluk endeks değerlerine göre Türkiye'nin analize dâhil edilen bütün ülkelere daha fazla dış ticaret kazancı elde ettiği gözlenmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin, Orta Doğu pazarında ihracat yoğunluğuna sahip bir ülke konumunda bulunduğu düşünülmektedir.

Tablo 6. Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile İhracat/ İthalat Yoğunluk Endeksleri Ortalaması

	İhracat Yoğunluk Endeksi (2007-2018 Ortalaması)	İthalat Yoğunluk Endeksi (2007-2018 Ortalaması)
İsrail	4,53	2,13
Ürdün	4,21	0,75
Filistin	1,45	0,15
İran	8,39	7,12
S. Arabistan	2,40	0,60
Bahreyn	1,39	0,76
Kuveyt	1,59	0,20
Lübnan	4,65	3,82
BAE	2,69	0,72
Katar	1,93	0,26
Umman	1,17	0,12

Kaynak: Comtrade Veri Bankası, 2020; ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1990'lı yılların başından itibaren küreselleşmenin hızla artması ile birlikte iletişim teknolojileri ve taşımacılıkta meydana gelen gelişmeler ülkelerin ticari ilişkilerinde de değişimlere yol açmıştır. Özellikle sınır komşuları ile tarih ve kültür bağı bulunan ülkeler arasında ekonomik avantajlar değerlendirilerek yapılan anlaşmaların, ticari hacimlerinin artmasında büyük katkı sağlamıştır. Küresel değer zincirleri adı verilen yeni model ile birlikte sermaye, maliyet ve işgücünün daha ucuz olduğu coğrafyalara ulaşılmış, ticaret ile birlikte katma değerli üretim ön plana çıkmıştır. Yeni dönemin pozitif getirilerini iyi kullanarak ekonomik atılım göstermeyi başaran ülkelerin gelişimi, bu ülkelerin ticari partnerlerine, sınır komşularına da ekonomik ve ticari alanda yeni imkânlar yaratmıştır. Bu duruma en büyük örnek Çin'in gösterdiği gelişimin Singapur, Malezya ve Güney Kore gibi hem ithalat hem de ihracat gibi ticari hacmin artmasına paralel olarak yaşanan yukarı yönlü ekonomik gelişmeler gösterilebilir. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika Serbest Bölge Antlaşması gibi ülkeler arasındaki ticari ortaklıklar da yeni dönemin ticari perspektifinde ülkelerin ekonomik gelişimlerine fayda sağlamıştır.

Bu çalışmada Türkiye'nin 2007 – 2018 yılları arasında artan ekonomik göstergelerinin Ortadoğu ekseninde ilişkisi analiz edilmiştir. Yapılan analizde seçilmiş 11 Ortadoğu ülkesinin, Türkiye Cumhuriyeti ile olan ithalat ve ihracat yoğunluk endeksleri oluşturulmuştur. Sonuç olarak bu dönemde Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasında ticari yoğunluğun artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Tekil ülkeler temelinde değerlendirildiğinde ise; incelenen 12 yıllık dönem boyunca; İran, Lübnan, İsrail ve Ürdün ile ihracatımızın diğer dünya ülkelerine göre oldukça yoğun gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Katar ile ihracat yoğunluğunun da 2014 yılından itibaren hızlı bir artış trendine girdiği anlaşılmaktadır. 2007-2018 yılları arasında ithalat endeks değerlerinin ortalaması, İran'ın (7,12), Lübnan'ın (3,82) ve İsrail'in (2,13) olarak gerçekleşmiştir. Ancak hem 12 yıllık ihracat hem de ithalat endeks değerlerine bakıldığında Türkiye'nin, seçilmiş 11 Orta Doğu ülkesi ile yapmış olduğu ikili ticarete üstünlük elde ettiği sonucuna varılmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türkiye ikili ticarete analiz edilen 11 Orta Doğu ülkesinden dış ticaret fazlası elde ederken, 11 Orta Doğu ülkesi ikili ticaretten kaybederek çıkmaktadır.

Ortadoğu'nun jeopolitik durumundan kaynaklı sebepler bölgenin genel yapısı istikrarsızlığa meyillidir. Bu nedenle, ülkeler arasındaki ilişkiler sürekli iniş çıkışlar sergilemektedir. Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilere bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Batı eksenli bir politika izlemesi neticesinde ticari ilişkilerinin yoğunluğunun daha çok Batı ülkeleri ile olduğunu görmekteyiz. Ancak 1970'li yıllardan itibaren, Türkiye'nin Batı Ülkeleri ile olan ilişkilerinde dalgalanmaların yaşanması, Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerinin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Bu yeni dönemden itibaren Ortadoğu ile ilişkilerinde hem politik hem de ticari hareketlenmeler gözlemlenmeye başlamıştır. Ancak daha öncede değinildiği gibi Ortadoğu'nun krizlere ve savaşlara açık yapısı nedeni ile bu ilişkilerde devamlılık söz konusu olamamaktadır. Türkiye'nin 1980 yılından itibaren

izlemiş olduğu ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde, ihracat değerlerinde artma gözlemlenmiş, aynı dönemden itibaren de Ortadoğu ülkelerinde ihracatı artmaya başlamıştır. 1990 yılına gelindiğinde ise ortaya çıkan küresel değer zinciri modelinden, Türkiye Ortadoğu ülkelerinden ithal ettiği ara malları işleyip Batı'ya ihraç ederek avantaj sağlama yoluna gitmiş, ancak 2000'li yıllara gelene kadar yaşanan ekonomik krizler nedeni ile bu hususta başarı sağlayamamıştır. Yaşanan 2001 finansal krizinin ardından bir istikrar dönemine girilmiş ve 2018 yılına kadar hem ithalat hem de ihracat değerlerinde büyük artış gerçekleşmiştir. Özellikle ABD merkezli meydana gelen 2008 küresel krizinde, Türkiye'nin Avrupa'daki ticari ortaklarının krizden aşırı derecede etkilenmesi, Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ticari ilişkilerinin gelişmesinin önünü açmıştır.

Çalışma neticesinde, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ticari hacmin 2007 – 2018 yılları arasında artış gösterdiği anlaşılmış olsa da sınır komşusu olan ve hem tarih hem de kültürel bağları olan ülkelerin henüz ekonomik, ticari ilişkiler bağlamında yeterli seviyeye ulaştıkları söylenemez.

KAYNAKÇA

- Altay, H., Çelebioğlu, F., & Şen, A. (2010). Ticari yoğunlaşma kapsamında Türkiye'nin küresel ölçekli dış ticaret analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 161-172.
- Aydın, M. & Aras, D. (2004). Ortadoğu'da ekonomik ilişkilerin siyasi çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile bağlantıları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 103-128.
- Çeştepe, H. (2012). Türkiye'nin seçilmiş Ortadoğu ülkeleriyle ticaretinin analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 23-43.
- Dağı, İ. D. (2002). *Ortadoğu'da İslam ve siyaset*. (2. Baskı). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Demir, Y. (2009). 1960-1980 dönemi Türk-Arap ekonomik ilişkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII(18-19), 209-227.
- Engin Öztürk, M. B. (2018). Türkiye-Ortadoğu ülkeleri arasındaki dış ticaret ve sermaye hareketleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 894-908.
- ITC. (2020). *TradeMap*. Trade Statistics for International Business Development Database. URL: <https://www.trademap.org/Index.aspx>, Erişim Tarihi: 10.05.2020
- Kula, F., & Aslan, A. (2008). Türkiye'nin OrtaDoğu'da ekonomik geleceği: Türkiye'nin ihracat potansiyeline yönelik ampirik bir analiz. MPRA Paper. No.10688.
- Saray, M. O. (2019). D-8 ekonomileri, dış ticaret desenleri ve Türkiye için önemi: İhracat ve ithalat yoğunluğu endeksiyle bir değerlendirme. *Current Research in Social Sciences*, 5(2), 171-188. doi: 10.30613/curesosc.627642.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten günümüze Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve batı etkisi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 894-908.
- Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Ortadoğu politikası: Süreklilik ve değişim. *Akademik Orta Doğu*, 4(2), 9-22.
- Tash, M. S., Jajri, D. I. B., & Tash, M. N. S. (2012). An analysis of bilateral trade between Iran and D-8 countries. *Global Journal of Management and Business Research*, 12(2), 26-34.
- Turan, K. K., Özarı, Ç. & Demir, E. (2016). Kümeleme analizi ve Ortadoğu ülkelerinin ekonomik göstergeler açısından karşılaştırılması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 29, 143-165.
- UN Comtrade Database (2020). URL: <https://comtrade.un.org/data>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2020

